

Д. І. ГРИЦЯК. ДЕРЖАВНА МОВНА ПОЛІТИКА СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Висвітлюються питання історичних передумов становлення та реалізації державної мовної політики в Сполучених Штатах Америки. Проаналізовано основні чинники формування та розвитку державної мовної політики США. Проаналізовано сучасний стан та напрями розвитку державної мовної політики в США та можливі шляхи використання цього досвіду в Україні.

Ключові слова: державна мовна політика, історичні передумови, офіційна мова.

Освещаются вопросы исторических предпосылок становления и реализации государственной языковой политики в Соединенных Штатах Америки. Проанализированы основные факторы формирования и развития государственной языковой политики США. Проанализировано современное состояние и направления развития государственной языковой политики в США и возможные пути использования этого опыта в Украине.

Ключевые слова: государственная языковая политика, исторические предпосылки, официальный язык.

The article is devoted to problems of historical prerequisites for formation and implementation of state language policy in the United States. Analyzes the main factors that kept the impact on the formation of the language policy of the United States. The present state and prospects of development of the language policy in the U.S. and possible ways of using the US experience in Ukraine.

Key words: state language policy, the historical backdrop, official language.

При аналізі мовної політики ми достатньо часто згадуємо Сполучені Штати Америки як приклад багатонаціональної країни, що досить ефективного вирішує мовне питання. В даній статті проаналізуємо історичні передумови формування державної мовної політики США та спробуємо визначити основні її принципи, що забезпечують успішність США у сфері регулювання мовних відносин. Загальновідомо, що провідну роль у США відіграє саме англійська мова. Водночас США історично є країною іммігрантів, і сучасний етнічний склад населення країни надзвичайно різноманітний. Однак у даній ситуації дивує те, що, незважаючи на наявність великих етнічних груп у США, домінуючі позиції англійської мови, як і раніше, залишаються непохитними і це навіть незважаючи на той факт, що англійська мова не має статусу офіційної мови в США.

Чому Сполучені Штати ніколи не проголосували офіційної мови? Поширена думка, що американці були, по суті, одномовною нацією. Це було зумовлено насамперед тим, що переважна більшість громадян говорили англійською, оскільки вона була для них рідною (англійські колоністи), або навчився говорити англійською незабаром після імміграції з метою максимально швидкої інтеграції в американське суспільство, і тут ніколи не виникало серйозної конкуренції з боку інших мов. Безумовно, етнічні мови збереглися у приватних школах, будинках, церквах і клубах, але до 1960-х років ніхто не очікував, що платники податків спробують змінити їх значимість. Через відсутність масових вимог щодо двомовності при наданні послуг мовне питання не виходило на передові ролі для уряду. Тому при формуванні молоді держави не виникало жорсткої необхідності роз-

робляти та приймати мовне законодавство.

Подібні помилкові судження досить поширені, позаяк мовному аспекту американської історії у науці приділено відносно небагато уваги. Зокрема, варто згадати реакції проти мовних меншин. Так, у 1750 р. Бенджамін Франклін висловив три-вогу з приводу Пенсільванських німців, які мали намір відмовитися говорити англійською. Нині деякі позиції цього видатного діяча лягли в основу сучасного руху «Тільки англійська», який набуває дедалі більшого розмаху в США. Однак більш імовірно, що дана стурбованість Б. Франкліна була пов'язана з його політичною ворожнечею з німцями, наприклад, за їх небажання боротися з індіанцями, ніж реальною турботою про збереження англійської мови.

На етапі формування США як держави питання обрання державної мови гостро не стояло, а основним питанням у сфері мовних відносин насамперед було, чи встановлювати офіційні стандарти для американського варіанту англійської мови, як це пропонувалося Джоном Адамсом у його заклику про створення Академії мови. Зауважимо, що більшість тогочасних лідерів відкинули цю ідею, вважаючи, що уряд не повинен встановлювати якісь зобов'язання народу щодо вибору мови, якою навчатися та спілкуватися.

Важливо відзначити, що історично в США англійська мова розглядається як практичний інструмент, а не символ об'єднання, тобто фактично мова сприймалася як засіб спілкування, а не як ознака ідентичності. Вже трохи згодом дане сприйняття трансформувалося у сучасний підхід до мовної політики, в якій де факто використовується модель лінгвістичної конвергенції. Для даної моделі характерний розгляд мови як інструмента або засобу, що урізноманітнює соціально-політичне життя суспільства. При існуванні індивіда у вільному демократичному суспільстві у нього виникає потреба брати участь у політичному житті суспільства і планувати та розуміти порядок своєї взаємодії з ним. Даний підхід вказує на те, що культурне розмаїття дає змогу ефективно взаємодіяти із суспільством, а відповідно апріорі є благом, що нам його дарує демократичне суспільство¹. Як продовження своєї аргументації, науковці вказують на те, що мова є невід'ємною складовою культури, яка, в свою чергу, є необхідною умовою планування життя. В даному сенсі під мовою мається на увазі не якась конкретна мова, а мова взагалі як явище. У такому загальному розумінні мова розглядається як позитивне явище, тільки як інструмент культурної інтеграції та політичної участі². Зацікавленість у мові як засобі комунікації вимагає фокусування на привілейованих публічних мовах, оскільки це призводить до ширшої комунікації, мобільності, ефективності та спільної ідентичності. Отже, розгляд мови як інструмента закладає у мовну політику мету – примусити різноманітні мови влитися у найбільш привілейовану мову, що врешті вестиме до розвитку ширшої демократії (*прим. перекл. Г.Д.*).

Повертаючись до історичного аспекта, слід відзначити, що мова, безумовно, відіграє націоналістичну роль в історії США, що насамперед пов'язано з конкуренцією між британською і американською англійською. Однак у даному випадку мову здебільшого можна вести саме про спроби підкреслити відмінності між британською та американською версіями англійської мови, тож у межах даної статті ми не станемо заглиблюватися в дану тему.

Мовна політика США багато в чому формувалася і розвивалася в контексті більш значущих політичних обставин, зокрема питань міграції населення, що особливо актуально на сучасному функціонуванні мовної політики США. Значні

показники переміщення населення, швидкі соціально-економічні зміни, економічна криза, скорочення програм на соціальні потреби і криза соціальних інститутів у епоху глобалізації – все це стало підставами для загострення мовного питання як у США, так і в багатьох, досі благополучних країнах. Завдяки високій народжуваності у іспаномовних (на 50% вище, ніж у інших американців) і значному потоку іммігрантів з Латинської Америки (обумовленому географічним фактором) іспаномовні становлять приблизно 9% населення США, причому, за певними розрахунками, до 2015 р. іспаномовних, як передбачають, буде більше, ніж афроамериканського населення.

Як результат переважання кількості іммігрантів неєвропейського походження в США відбуваються значні демографічні та культурні зміни. Якщо в 1821-1830 рр. число іммігрантів з Європи до США становило 69% від загального числа іммігрантів, з Канади – 2%, з Мексики – 3%, Латинської Америки – 3%, Азії – 0%, Африки – 0%, то в 1991-1998 рр. з Європи приїхало 15%, з Канади – 2%, з Мексики – 25%, з Латинської Америки – 22%, Азії – 31%, Африки – 4%³. Суперечки з приводу використання однієї або двох мов як мов викладання у шкільному навчанні й надання офіційного статусу англійській мові як державної в США, а також розповсюджені випадки розгляду справ у суді, пов'язаних з мовою, – все це є ознакою посилення політизації мовного питання в США. Нині мовна ситуація в країні змінилася, що викликає занепокоєння англійськомовної групи, яка прагне зберегти своє панівне становище.

Відзначається і зміна ставлення американців до етнічної асиміляції. Багато іммігрантів нової хвилі розчаровуються після невдалих спроб домогтися рівності економічного і соціального статусу, з корінними американцями. Як відповідь на громадянські рухи за права законодавець США став поступово прилаштовуватися до нових вимог, що диктуються часом. Однак прийняття нових законів, що захищають мовні права меншин, породило рух спротиву серед корінних жителів, що намагаються зберегти свою домінуючу позицію і владу. Зокрема, на думку Хомського, питання мови – це питання влади, тому рішення питань про мову – це вирішення питань про владу⁴.

Ці суперечності тільки поглиблювалися міфом про мовну єдність, якої ніколи не було в США. Як нами вже згадувалося, Батьки-засновники надавали перевагу прагматичній політиці щодо мови, що було зумовлено потребою заручитися підтримкою максимально широких верств населення в період створення республіки, а жорстка політика тільки сприяла б поглибленню етнічних суперечностей. Як зазначалося, двомовне навчання на той час було досить типовим явищем. Існували голландські, німецькі, шведські школи. США створювалися як республіка, що спиралася на політичну базу і політичні принципи, відповідно етнічні та мовні питання відходили на другий план для республіки, що, власне, суттєво підкреслювали різницю між молодією демократією та етнічно монолітними європейськими націями-державами. Мовне питання гостро постало тільки тоді, коли почала виникати національно-культурна спільність населення в результаті проживання в одному суспільстві і за одними законами.

Слід окремо коротко згадати нормативно-правову базу регулювання мовних відносин у США. Так, серед найбільш значущих законів, прийнятих щодо мови, слід обов'язково згадати: Право на двомовне освіту (1968 р.), Право на рівні можливості щодо освіти (1974 р.). Особливістю Закону 1968 р. стало те, до даним документом було вперше визнано, що діти мовних меншин не мають змоги отри-

мувати повноцінне навчання в школах, де використовується тільки одна англійська мова при навчанні всіх школярів незалежно від мовної приналежності дітей та рівня знань англійської. Такі кроки в освітній сфері важко переоцінити, оскільки можна говорити про те, що мовна освіта будь-якої країни відображає пріоритети мовної політики, яка безпосередньо пов'язана з мовною ситуацією⁵.

Однак, як вже зазначалося, дане питання стало предметом жорстких дискусій в американському суспільстві, через що уряд почергово йшов на поступки різним етнічним групам. Зокрема, у відповідь на ці сприятливі для іммігрантів закони була прийнята поправка 227 (Каліфорнія, 1998 р.), що вводить обмеження на допомогу іммігрантам з інтенсивного навчання англійської мови обмежуючи її строком в один рік. Відповідно на законодавчі поступки для мовних менших став громадянський рух «Тільки англійська» ("Only English"), який пропонує реальну альтернативу мовній політиці, здійснюваній урядом США впродовж останніх років. Історія і результати діяльності даного руху заслуговують окремої уваги.

Так, правові пропозиції розроблені під впливом руху «Тільки англійська», вперше з'явилися у 1981 р. як у вигляді законопроекту, який би став додатком до Конституції і передбачав проголошення англійської єдиною офіційною мовою в США та встановлював заборони на використання будь-якої мови, окрім англійської, федеральними, штатними та місцевими урядами. Однак даний документ передбачав дуже складний порядок затвердження, через що реалізувати дану ідею на практиці не вдалося. У період з 1981 р. 24 штати прийняли різноманітні правові документи, що встановлювали офіційний статус англійської мови на додаток до чотирьох штатів, які подібні документи прийняли раніше. Тож на сьогоднішній день, не враховуючи штати Гаваї (які є офіційно двомовними) та Аляску (де нормативні документи, що проголошували англійську офіційною мовою були визнані неконституційними) в США налічується 26 штатів, де діють нормативні документи про офіційний статус англійської мови. Однак такі місцеві ініціативи (в даному випадку доцільно провести паралелі з Україною) жодним чином не впливають на процес внесення змін до Конституції. Тоді, на початку 1990-х, прихильники руху «Тільки англійська» вирішили змінити тактику. Розуміючи безперспективність внесення змін до Конституції, зумовлену складністю даної процедури, вони почали просувати ідею закріплення офіційного статусу англійської мови шляхом прийняття окремого Закону, для чого буде достатньо отримати просту більшість голосів у Конгресі та підпис Президента. Відтоді було підготовлено кілька законопроектів, так званих «Про мову уряду» ("Language of Government"). Один з них навіть пройшов через Палату представників, однак був провалений у Сенаті у 1996 р.

Причому спостерігається зворотний процес. Так, штат Арізона був першим штатом у 1998 р., який одногосно скасував свій закон про офіційний статус англійської як такої, що порушує Першу поправку Конституції США. А у Флориді представники бізнесових кіл, згідно з опитуванням, висловили підтримку двомовному навчанню в школах, підкреслюючи той факт, що знання двох мов створює вигоди для бізнесу. Тобто, знову ж таки, на перший план у сучасних умовах глобалізації виходить економіка і ті економічні переваги, які може забезпечити двомовність на міжнародному ринку праці.

Слід також згадати поправки 1970, 1975, 1992 рр. до закону 1965 р. щодо прав при голосуванні, які були знаковими подіями у процесі боротьби за розширення

політичних прав іммігрантів. Зокрема, Закон про право на голосування 1965 р. та поправка 1970 р. забороняли штатам перешкоджати при голосуванні, використовуючи критерій рівень знання англійської мови. Згадана поправка була призначена насамперед для жителів Пуерто-Ріко. Результатом прийняття поправки 1975 р. стало значне збільшення числа голосуючих, оскільки вона встановлювала вимогу, що при голосуванні у штатах повинен бути матеріал двома мовами (за умови, що понад 5% жителів належали до однієї мовної групи і рівень знання мови був нижчий середнього в країні)⁶. При цьому багато корінних американців звинувачували іммігрантів у небажанні вивчати англійську мову, а уряд – в марному використанні грошей платників податків на переклад друкованих матеріалів та надання допомоги іммігрантам на виборах. Слід відзначити важливу обставину, про яку ми вже згадували: поступове знання англійської мови перетворилося в очах місцевого населення США на основоположний критерій лояльності до американських цінностей, не поділяючи яких, не зможе стати рівноправним членом американського суспільства.

Розділ VII, про громадянські права, закону 1964 р. проголосив поза законом дискримінацію при влаштуванні на роботу з причини расової, релігійної приналежності, кольору шкіри, статі або національного походження, однак в законі не згадується про заборону дискримінації через критерій незнання мови. Це стало причиною великої кількості судових розглядів щодо трактування питання, якою мірою мовна дискримінація може підпадати під ознаки дискримінації на основі національного походження. Вже згадані нормативні документи, введені деякими штатами про використання англійської як офіційної, на думку юристів, можуть суперечити Першій або Чотирнадцятій поправкам американської Конституції. Перша поправка забороняє уряду обмежувати свободу слова і перешкоджати об'єднанню в асоціації. Чотирнадцята поправка говорить про рівне ставлення до меншин незалежно від расової приналежності, національного походження та використання будь-якої класифікації, яка може порушити основні права.

Однак, задля уникнення ідеалізації, з метою дотримання принципу неупередженості згадаємо і про досить спірні, з точки зору дотримання прав людини напрями функціонування мовної політики США. Американську політику щодо створення уніфікованої національної американської культури можна простежити в політиці, що була застосована до Пуерто-Ріко на початку ХХ ст., хоча про успіх даної політики можна сперечатися – через ізольованість острова і значну концентрацію іспаномовного населення. У Пуерто-Ріко 98% населення розмовляють іспанською і 52% взагалі не знають англійської, хоча Пуерто-Ріко належить США вже понад 100 років. У 1848 р. США приєднали величезну територію Мексики від Техасу до Каліфорнії, а Пуерто-Ріко і Кубу – у 1898 р. У 1899 р. була здійснена спроба введення викладання англійською в Пуерто-Ріко, що, однак, закінчилася невдачею. У 1902 р. англійська та іспанська набули статусу офіційних мов, що, однак, було спрямоване не на захист іспанської мови, а скоріше було спробою запровадити англійську на території, де нею практично ніхто не володів. Англійську мову впроваджували як єдину мову навчання в школі в обов'язковому поєднанні з американськими національними цінностями. За рішенням Конгресу США губернатором Пуерто-Ріко і чиновником, що керує освітньою політикою, міг стати тільки той кандидат, який був схвалений або призначений самим Президентом США. В основному через віддаленість від материка і однорідність насе-

лення, що говорить іспанською, політика американізації не дала результату, аналогічного результатам, досягнутим в інших колишніх мексиканських штатах. Для населення Пуерто-Ріко мовне питання стало питанням політичної боротьби за незалежність і культурний плюралізм, а сама мова перетворилася на символ боротьби. Загалом можна говорити і про те, що в наукових джерелах визнається: у Сполучених Штатах дотримуються норм одномовності, що підтверджується такими ознаками: 1) низькі очікування рівня майстерності у другій/іноземній мові; 2) низький рівень цінності мов іммігрантів; 3) постійний наголос на необхідності розмовляти англійською мовою⁷.

Отже, передусім можна говорити, що лояльне ставлення до етнічних меншин та мовний консенсус багато в чому є наслідком історичних обставин формування та становлення США як незалежної держави. Іммігранти – це люди, що збудували США та забезпечили цій країні розвиток та процвітання. Багатьма своїми досягненнями країна завдячує саме вдалому симбіозу етносів, що переселилися в США з усіх куточків світу. В основі мовного консенсусу США лежить прагматичний підхід до соціокультурної ролі мови, яка розглядається не як засіб національної ідентифікації, а як інструмент спілкування, за допомогою якого досягаються соціальні, економічні та політичні цілі. Прагматичний підхід дає змогу нівелювати політизацію та штучну напругу довкола даного питання. В даному контексті досвід США може бути дуже корисним для України, особливо в контексті розробки нової концепції державної мовної політики України.

Перспективи подальших наукових розвідок з даної теми ми бачимо у поглибленому дослідженні мовних програм у зарубіжних країнах, зокрема в країнах Північної Америки, Європи, Прибалтики, а також проблем застосування міжнародного досвіду при реалізації державної мовної політики України.

1. *The language question in Europe and diverse societies*, edited by Dario Castiglione and Chris Longman. Published in North America (US and Canada) by Hart Publishing, 2007. – P. 38. 2. Там само. 3. *Schmid C. L. The Politics of Language. Conflict, Identity, and Cultural Pluralism in Comparative Perspective.* – Oxford University Press, 2001. – P. 6. 4. *Chomsky N. Language and Responsibility.* – Brighton: Harvester Press, 1979. 5. *Степаненко М., Степаненко Н.* На шляху до справжньої багатомовності // *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах.* – 2001. – № 5. – С. 19 – 22. 6. *Schmid C.L.* Цит. праця. – P. 72. 7. *Encyclopedia of Education* / [ed. by J. Guthrie]. – USA: Macmillan Reference Library, 2003. – P. 181